УДК 94(477):623.4(091):930.1"18/19"
DOI: https://doi.org/10.12958/3083-7030-2026-1-12-22

Рижева Надія Олександрівна,
докторка історичних наук,
професорка кафедри історії
Національного університету кораблебудування
імені адмірала Макарова,
Миколаїв, Україна.
ryzheva.nadiya@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-8379-4325

МІЛІТАРНА СКЛАДОВА УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ СПАДЩИНІ ФУНДАТОРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

На межі першої чверті XXI ст. детермінантою цивілізаційного поступу стає інтенсифікація мілітарного компонента в системно-управлінських структурах держав, де військові цінності пріоритезуються над цивільними та трансформують їх в ключовий індикатор геополітичної могутності. Ретроспективний аналіз державотворення – від античності до сучасності – дає підстави розглядати історію мілітаризму як тяглий процес домінування в суспільній ієрархії військових інтересів. Водночас у науковому дискурсі утвердилася концепція дуалістичної «природи» мілітарного чинника: попри деструктивний характер збройних протистоянь, військові запити виступають потужним каталізатором науково-технічного прогресу. Більшість фундаментальних винаходів людства є результатом конверсії військових розробок, що зумовлює їх роль як стимулятора розвитку цивільних технологій та інноваційних модернізацій суспільств.

Історична ретроспектива цивілізаційного поступу на українських теренах засвідчує, що мілітарна складова була еквівалентом політичної суб'єктності та могутності ранніх державних утворень. Зазначений чинник об'єктивно стимулював «перманентну» потребу в модернізації озброєння відповідно до викликів конкретної епохи. Особливої ваги визначена проблематика набуває в період становлення та розквіту Русі, де формування традицій зброярства безпосередньо корелювалося з тогочасними мілітарними реаліями. Удосконалення засобів ведення війни не лише гарантувало військову міць, а й ставало провідним інструментом реалізації внутрішніх та зовнішньополітичних стратегій. Упродовж століть утилітарна потреба у військовій могутності трансформувалася в цілісну систему політико-ідеологічних норм, що знайшло концептуальне відображення в мілітарній історії козацької доби. Технічний прогрес епохи Нового часу та індустріалізація засобів ведення війни перетворили її на фундаментальну державну доктрину. Технологічне вдосконалення озброєння втратило ознаки «вузькоцехового» ремесла, змінившись на складний геополітичний чинник, що потребує теоретичного узагальнення та практичного осмислення через систематизацію матеріальних джерел.

Актуальність вивчення історії зброї в широкому контексті набуває стратегічного значення для сучасної України, оскільки дослідження ґенези озброєння є невід'ємною складовою рефлексії щодо військових традицій та історії державності загалом. Сучасні історіографічні напрацювання свідчать про наявність уваги наукової спільноти як до окремих питань із історії зброєзнавства, так й до наукових робіт дослідників, які започаткували визначену проблематику на теренах України. Історіографічний вимір наукових напрацювань Д. Яворницького та всього комплексу його практичної діяльності представлено в роботах С. Світленко, М. Шубравської. У роботах Я. Гарасима, Р. Пирога, В Тельвака, П. Ткачука, П. Толочко досліджується широкий

спектр наукових розробок М. Грушевського та еволюція його поглядів щодо військового будівництва. Провідні акценти та узагальнюючі підходи І. Крип'якевича щодо української культурної спадщини та військово-історичної традиції проаналізували Я. Кондрач, Т. Литвин, М. Литвин. Наявні дослідження створюють наукове підґрунтя для узагальненого аналізу інтелектуальної спадщини фундаторів національної історіографії в контексті міліарної історії України.

Метою дослідження є комплексний аналіз мілітарної складової української історії в інтелектуальній спадщині Д. Яворницького, М. Грушевського та І. Крип'якевича. Дослідження розкриває їхній внесок у трансформацію вивчення військової справи з аматорського рівня в самостійний науковий напрям, висвітлюючи мілітарну спадщину як основу майбутньої політичної суб'єктності України.

Звернемо увагу, що прагнення до комплексного розуміння «військової могутності» як багатогранного політичного феномену стає об'єктом європейського наукового дискурсу в XIX ст.

У першій половині XIX ст. у науковий обіг входить термін «мілітаризм» (від лат. militaris – воєнний) для означення специфічного політичного режиму, у якому армія трансформується в ключовий інструмент внутрішньої політики (Blanc, 1841). У часовому проміжку другої половини XIX ст. європейська історіографія напрацьовує змістовне наповнення окресленого терміна як державної стратегії, де військова потужність та перманентна підготовка до війни стають пріоритетами суспільного розвитку, що визначають правовий статус держави у світовій ієрархії (Proudhon, 1861).

На межі XIX–XX ст. логічним наслідком такого курсу стали глобальні збройні конфлікти та екстраполяція військових методів управління на цивільні сфери життя Європи. Визначені реалії спонукали європейських науковців до системного аналізу мілітарного складника та осмислення зброї як складного соціально-економічного, технічного й соціокультурного феномену в контексті цивілізаційного поступу (Delbrück, 1900).

Загальноєвропейські тенденції мілітаризації та зростання інтересу до воєнної історії знайшли своє відображення і на українських теренах. Проте цей процес мав специфічний характер: дослідники змістили акцент із теоретичного аналізу мілітаризму на емпіричний пошук та систематизацію зброї. Першочерговим завданням стало формування доказової бази української історії через фокусування на матеріальних пам'ятках – зброї як репрезентативному історичному джерелі. Поступово інтерес до збирання старожитностей трансформувався у фахове вивчення мілітарного складника історії України, що супроводжувалося зростанням професіоналізму фахівців, які зосереджувалися на цій проблематиці як самостійному напрямі досліджень (Тоїчкін, 2014, с. 26).

Вагомим підґрунтям для створення зброєзнавчої бази стали приватні зібрання, серед яких особливе місце посіла унікальна колекція українських старожитностей В. Тарновського (молодшого) (Черненко, 2002). Завдяки його меценатській та збиральницькій діяльності було акумульовано значний масив артефактів козацької доби, що дозволило наступним поколінням дослідників перейти від фрагментарних описів до системної класифікації мілітарних пам'яток (Каталог, 1898; Эварницкий, 1888; Эварницкий, 1906).

Паралельно з колекціонуванням розвивався й етнографічно-мистецтвознавчий підхід, репрезентований у науковій спадщині М. Сумцова. Дослідник змістив акцент із суто технічних характеристик озброєння на його символіко-семіотичне значення. У його розвідках, зокрема присвячених давньоруській та козацькій старовині, зброя постає не лише мілітарним артефактом, а й об'єктом, що акумулює «героїчний епос» та естетичні уявлення епохи. Такий підхід дозволив розглядати військові старожитності як цінніснe джерело для реконструкції світогляду тогочасного соціуму (Сумцов, 2008; Сумцов, 1905).

В останній чверті XIX – на початку XX ст. викристалізувався системний алгоритм наукового пошуку, що поєднував опрацювання архівних матеріалів із залученням археологічних

знахідок, виявлених у ході експедицій (В. Хвойка, М. Біляшівського). Накопичена емпірична база стала фундаментом для узагальнюючих праць провідних істориків (Відейко, 2023; Дідух, 2008; Колеснікова, 2014; Хвойка, 1901; Хвойка, 1913).

У процесі становлення вітчизняного наукового зброєзнавства, а саме в переході від аматорського збирання старожитностей до фахової систематизації мілітарних артефактів із подальшим оприлюдненням теоретичних узагальнень у наукових розвідках, визначальну роль відіграла діяльність видатного історика, археолога, етнографа та фольклориста Дмитра Яворницького (1855–1940 рр.). Його науковий інтерес до вивчення речових та писемних джерел формується в період навчання в Харківському університеті в 1877–1881 рр. У цей час окреслюються й головні наукові пріоритети – документи з історії козацтва, пошуки яких відбувалися в архівах Харкова, Москви та Петербурга (Ткачук, 2007; Толочко, 1996; Шубравська, 1972).

На початку 1880-х рр. науковець долучається до збору фактологічного матеріалу з історії козацтва на основі верифікації археологічних матеріалів. У пошуках артефактів військового побуту він власноруч здійснював польові обстеження локацій колишніх Запорозьких Січей та їх укріплень. Головними пріоритетами наукового пошуку стали: зброя – гармати, рушниці, шаблі, ядра, тощо; військове спорядження – залишки човнів-чайок, кінської збруї; залишки фортифікації; козацький побут (знаковою знахідкою став мідний козацький казан). У процесі дослідження артефактів із козацьких поховань Д. Яворницький намагався відтворити зовнішній вигляд воїнів та їхнє озброєння. Комплектні пошуки дослідника матеріальних артефактів переконливо довели, що саме археологія стала інструментом візуалізації історії (Дідух, 2008; Шубравська, 1972; Яворницький, 1990).

На початку 1880-х рр. до науково-дослідного поля Д. Яворницький залучає ще один пласт матеріалів – фольклор як історичне джерело. Зацікавленість до його пошуку, із подальшою систематизацією та узагальненням, науковець зберігатиме протягом 50 років. У процесі дослідження фольклору як історичного джерела центральне місце посіла мілітарна (військова) складова історії козацтва. У систематизованому науковцем матеріалі чітко простежуються певні акценти: військові традиції та символіка, згадки про зброю, прапори та тактичні прийоми; через народну творчість відтворюється побут, звичаї та лицарський дух запорозького козацтва (Шубравська, 1972; Яворницький, 1990). Процес кристалізації поглядів Д. Яворницького відбувався під певним впливом В. Антоновича, як одного з лідерів громадської, науково-організаційної та культурно-просвітницької діяльності (Богдашина, 2018; Револьдович, 2024; Світленко, 2017; Світленко, 2023, с. 23). Д. Яворницький визнавав, що саме праці В. Антоновича про військову організацію допомогли йому зрозуміти логіку козацьких походів та стратегічне значення Запорозької Січі як мілітарного осередку (Антонович, 1991; Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького, 1997, с. 15).

Своєрідним підсумком наполегливої роботи Д. Яворницького стає книга «Історія запорозьких козаків» (перший том вийшов у 1892 році), у якій детально описано козацьке озброєння – шаблі списи, самопали, гармати. Фундаментальна праця науковця здобула загальне визнання та комплексно проаналізована зацікавленими дослідниками (Яворницький, 1990). Українські науковці визнають, що саме Д. Яворницький був одним із перших, хто перевів вивчення козацького війська з формату «героїчних переказів» у площину наукової «реконструкції». У монографії Сергія Світленка «Дмитро Яворницький: вчений та педагог в українському інтелектуальному співтоваристві» (2017 р.) дається своєрідний підсумок роботи науковця. С. Світленко доводить, що науково-пошукова діяльність Д. Яворницького, постійні контакти й безперечний авторитет у колах інтелектуальної еліти стали своєрідною «точкою збирання» для українських інтелектуалів та допомогли сформувати в майбутньому потужний національний наратив на основі козацької історії (Світленко, 2017, с. 248–255, 278–285).

Науково-інформативне наповнення праць Д. Яворницького мало визначальний вплив на подальший розвиток історичного зброєзнавства та стало визнаним фактом в українській та зарубіжній історіографії XX–XXI ст.

Логічним продовженням науково-дослідної роботи Д. Яворницького стала систематизація досягнень у музейному форматі, який він вважав ще однією важливою платформою для досліджень. У 1902 р. він очолив Катеринославський музей, який визнавався культурним центром Придніпров'я (нині – Дніпровський національний історичний музей ім. Д. Яворницького). Саме музей перетворився на осередок зберігання та вивчення як матеріальних «скарбів», знайдених дослідником під час археологічних експедицій, так і артефактів, викуплених у приватних колекціонерів. Під його керівництвом (до 1933 року) установу було визнано одним із найвизначніших центрів дослідження історії запорозького козацтва. Особливе місце в музейній колекції посіли мілітарні артефакти: холодна зброя (козацькі шаблі, ятагани, кинджали, ножі та бойові сокири); вогнепальна зброя (старовинні гармати, рушниці, пістолети); древкова зброя (списи, булави, перначі); захисне спорядження (панцирі, щити); козацький човен (чайка) та предмети військового побуту (Світленко, 2017, с. 125–159).

Опрацьований Д. Яворницьким комплекс джерел дозволяє стверджувати, що він зробив фундаментальний внесок у розвиток військово-історичних студій та розуміння української міліарної історії. Учений відпрацював унікальну методику синтезу архівної документалістики, археології та усної народної творчості, що дозволило створити цілісну картину військового побуту та узагальнити знання щодо організації, стратегії та озброєння козацтва.

Досвід Д. Яворницького щодо емпіричного накопичення та музейної візуалізації мілітарних старожитностей став підґрунтям для наступного етапу осмислення зброєзнавства. Новий рівень розуміння цієї дисципліни як міждисциплінарної галузі історичної науки наочно ілюструє діяльність Львівської історичної школи, засновником та керівником якої був Михайло Грушевський. Його наукові погляди як загальновизнаного авторитета «народницького» (або антропоцентричного) напряму в українській історіографії знайшли розлогу аргументацію в його багатотомній праці «Історії України-Руси» та опосередковано вплинули на концептуальні акценти наступних поколінь науковців щодо зброї як історичного джерела. Уже в першому томі «Історії України-Руси» автор вводить у теоретичне поле дослідження як джерельні, так й археологічні знахідки зброї не як «цікавинки», а як маркери технічного оснащення та показники рівня розвитку місцевої міліарної культури (Грушевський, 1991, с. 429–448, 459–469, 478–496). Поважливе ставлення науковця до першоджерел дозволило йому сформувати методичні засади українського зброєзнавства в контексті «інституціоналізації» військової історії. У процесі відтворення історії Руської держави в X–XI ст. М. Грушевський констатує: «Як і в сучасній державній політиці мілітарних держав, все оберталося коло удержання армії» (Грушевський, 1991, с. 426). Авторські акценти на безперервній послідовності історичного процесу цілком логічно спонукали М. Грушевського до розгляду еволюції озброєння (від доби Київської Русі до Козаччини) як єдиних ліній розвитку. Він задав вектор пошуку власне українських форм озброєння. В авторській інтерпретації зброя ставала не тільки свідченням економічного поступу, а й джерелом вивчення менталітету («вільна людина») (Грушевський, 1995, с. 280–313; Пиріг, Тельвак, 2021, с. 157–178).

Окремої уваги заслуговує прагнення М. Грушевського активізувати українських науковців до пошуків у джерелах – літописах, актах, реєстрах, назв зброї XIV–XVII ст. Учений особливий акцент робив на термінології озброєння та військових посад у літописних текстах. Свідченням актуальності та перспективності запропонованого ним маркера стало формування в зброєзнавстві наукового історико-філологічного аналізу, яким у подальшому користувалися вітчизняні дослідники для диференціації української військової лексики від запозичень (Герасим, 2023, с. 33–35; Ткачук, 2007; Толочко, 1996).

Загалом науковий доробок М. Грушевського дозволяє зробити висновок, що об'єктивне сприйняття цивілізації поступу обов'язково передбачає розуміння міліарної складової, у якій зброєзнавство є вагомою частиною «великої історії». Методологічна позиція історика-позитивіста зумовила концентрацію уваги на матеріальній культурі та розгляд озброєння як невід'ємної складової соціально-економічних реалій. Визначений М. Грушевським пріоритет дозволив вивести зброєзнавчі студії за межі «аматорського колекціонування» у площину вивчення міліарної традиції, технічних досягнень та соціально-культурних трансформацій (Грушевський, 1991; Грушевський, 1995; Ткачук, 2007).

Діяльність М. Грушевського як засновника та керівника Львівської історичної школи сприяла появі фахівців, які вперше здійснили професійний опис мілітарної історії України. Львівський період життя вченого (1894–1914 рр.) став визначальним для інституціоналізації вітчизняної історичної науки (Пиріг, Тельвак, 2021, с. 117–135). Наукові пошуки представників зазначеної школи заклали фундамент комплексного розуміння еволюції озброєння та військової справи.

Розвиток концептуальних засад М. Грушевського знайшов своє втілення в науковому доробку представників Львівської історичної школи. Загальновизнаним авторитетом історичного зброєзнавства став Іван Крип'якевич – академік АН України, професор Львівського державного університету ім. І. Франка. Дослідник першим здійснив спробу узгодити археологічні знахідки з писемними й іконографічними джерелами, що стало методологічним відкриттям для українського зброєзнавства. Особливістю такого підходу була спроба відокремити національну специфіку озброєння та навести «науковий фокус» на процес формування автентичних традицій у військовій культурі періодів Русі, Галицько-Волинського князівства та козацької доби (Крип'якевич, 1984). У його фундаментальній праці «Історія українського війська» (1936 рік) систематизовано мілітарні реалії, організацію війська, відповідну символіку та охарактеризовано озброєння воїнів (Крип'якевич та ін., 1992; Литвин, 2009; Литвин, Литвин, 2022).

У сучасній історіографії І. Крип'якевич визнається одним із перших українських істориків, який комплексно розглянув розвиток озброєння в контексті національної історії від найдавніших часів до середини XX ст. Він розглядав мілітарну історію не як хронологію «стихійного» супротиву, а як певний інститут із власними традиціями. Ключові положення І. Крип'якевича як фундатора української військово-історичної науки та міліарної історії досить розлого проаналізував крізь призму сучасної історіографії Ярослав Кондрач (Кондрач, 2007). Безумовною новацією досліджень І. Крип'якевича стало запровадження науково-історичного та компаративного методів. У його роботах порівнювався рівень озброєння «українського війська» із передовими європейськими зразками та з'ясовувалися шляхи запозичень культури зброярів (від варягів до козаків) Дослідник намагався вивчити, як іноземні технології адаптувалися на українському ґрунті (Крип'якевич, 1984; Крип'якевич та ін., 1992; Литвин, Литвин, 2022).

У сучасних історіографічних дослідженнях звертається увага як на поважливе ставлення І. Крип'якевича до наукових розробок свого вчителя – М. Грушевського, так і на бажання створити власне наукове поле в інноваційній площині (Пиріг, Тельвак, 2021, с. 117–135, 234–246). І. Крип'якевич прагнув систематизувати українську військову термінологію та намагався дослідити етимологію (походження) певних термінів. Логічним підсумком такої роботи стає твердження І. Крип'якевича, що українська мілітарна традиція має власний словник, який не є запозиченням від сусідніх держав (Крип'якевич та ін., 1992, с. 240–252, 259–265). Крип'якевич класифікував зброю за функціональними призначенням, виділяючи *оборонну* (щити, панцирі) та *наступальну* – холодну, вогнепальну (*типологія*); прагнув вписати мілітарні процеси на українських землях у загальноєвропейські реалії, із цією метою намагався проаналізувати процеси адаптації на місцевому ґрунті європейських технічних новацій – артилерія, типи фортифікацій (*компаративістика*); започаткував системне використання в якості

історичного джерела – малюнків, схем, креслень зброї (*ілюстративний метод*) (Крип'якевич, 1984; Крип'якевич та ін., 1992, с. 24–39, 145–160, 253–265).

Сучасний український дослідник Я. Кондрач підкреслює: «Однією з найбільших заслуг І. Крип'якевича, в царині дослідження військової справи є застосування ним методу порівняння рівня розвитку військової справи в українських землях з супротивниками та кращими європейськими зразками, а також аналіз шляхів та напрямків запозичень, які завжди були і залишаються одними з головних чинників розвитку військової справи у світі» (Кондрач, 2007, с. 17). Саме праці І. Крип'якевича заклали методологічні засади для наступних поколінь дослідників.

Отже, на початку XX ст. в Україні відбулося визначення загальної площини історичного зброєзнавства. Вона формувалося на перетині історії військової справи, технологій, матеріальної культури, археології та культурних зв'язків. Український дослідник історії зброєзнавства Д. Тоїчкін вважає, що перші напрацювання «…навряд чи можна вважати зброєзнавчими з погляду сучасної джерелознавчої методології, яка у ті часи тільки починала формуватися. І все ж найбільше значення праць з вивчення зброї названого періоду полягає, насамперед, у зібранні й загальному упорядкуванні джерельних матеріалів» (Тоїчкін, 2014, с. 26).

Наукові розробки Д. Яворницького, М. Грушевського, І. Крип'якевича заклали в українській історіографії контекстні напрями міліарної історії та провідні засади історичного зброєзнавства. Їх кристалізація відбувалася в переплетінні інтелектуальних дискусій, відстоюванні певних пріоритетів та наукових акцентів. Широка палітра поставлених завдань дозволила засновникам української історіографії закласти фундаменти окремих векторів міліарної історії та визначити об'єднувальні маркери. У процесі подальших досліджень перспективним має стати застосування сучасних міждисциплінарних підходів для порівняння їхніх теоретичних напрацювань із новітніми даними цифрової реконструкції мілітарних об'єктів. Окремої уваги потребує аналіз впливу цих інтелектуальних здобутків на сучасне українське зброєзнавство.

Список використаної літератури

1. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні. Київ : Дніпро, 1991. 238 с.

2. Богдашина О. М. Роль В. Б. Антоновича у формуванні та поширенні української національної ідеї у Російській імперії. *Дриновський збірник*. 2018. Т. 11. С. 213–220. DOI: https://doi.org/10.7546/DS.2018.11.25

3. Відейко М. Ю. Шляхами історії. Подорожі до трипільського світу. Львів : Видавництво «БОНА», 2023. 296 с.

4. Гарасим Я. Михайло Грушевський як історик українського фольклору. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика*. 2023. № 2(34). С. 33–36. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.06

5. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Т. 1: До початку XI віка. Київ : Наукова думка, 1991. 648 с.

6. Грушевський М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. Т. 7: Козацькі часи – до 1625 р. Київ : Наукова думка, 1995. 628 с.

7. Дідух Л. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні. *Краєзнавство*. 2008. Вип. 1–4. С. 120–127.

8. Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1: Листи вчених до Д. І. Яворницького. Дніпропетровськ : Гамалія, 1997. 888 с.

9. Каталог украинских древностей коллекции В. В. Тарновского. Киев : Тип. Милевского, 1898. 86 с.

10. Кондрач Я. С. Військово-історичні дослідження Івана Крип'якевича (1886–1967 рр.) : автореф. дис. … канд. іст. наук. Львів, 2007. 20 с.

11. Колеснікова Н. Микола Біляшівський: штрихи до портрета. *Музейний простір*. 2014. № 1. С. 44–47.

12. Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство / відп. ред. Я. Д. Ісаєвич. Київ : Наукова думка, 1984. 176 с.

13. Історія українського війська (від княжих часів до сучасних визвольних змагань) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів та ін. ; упоряд. Б. З. Якимович. 2-ге вид., переробл. і допов. Львів : Світ, 1992. 712 с.

14. Литвин М., Литвин Т. Іван Крип'якевич у науці, політиці, повсякденні. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2022. Вип. 36. С. 160–179. DOI: https://doi.org/10.33402/ukr.2022-36-160-179

15. Литвин Т. Участь Івана Крип'якевича в роботі комісій Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника.* 2009. № 1. С. 123–138.

16. Пиріг Р. Я., Тельвак В. В. Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби : монографія. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 572 с.

17. Револьдович В. Володимир Антонович: шлях до лона засновників української історичної школи. *SWorldJournal.* 2024. Вип. 28. С. 56–64. DOI: https://doi.org/10.30888/2663-5712.2024-28-00-056

18. Світленко С. І. Дмитро Яворницький: вчений та педагог в українському інтелектуальному співтоваристві. 2-ге вид. Дніпропетровськ : Ліра, 2017. 312 с.

19. Світленко С. Дмитро Яворницький і діячі Наукового товариства ім. Шевченка. *Вісник НТШ.* 2023. Ч. 68. С. 18–32.

20. Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України. Харків : АТОС, 2008. 558 с.

21. Сумцов Н. Ф. Из украинской старины. Харьков : Тип. «Печ. дело», 1905. 162 с.

22. Ткачук П. П. Еволюція поглядів М. Грушевського щодо процесу військового будівництва УНР. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Держава та армія.* 2007. № 584. С. 138–144.

23. Толочко П. П. Археологія в працях Михайла Грушевського. *Український історичний журнал*. 1996. № 5. С. 14–22.

24. Тоїчкін Д. В. Формування наукових уявлень про козацьку клинкову зброю: від др. пол. XIX ст. до сучасності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Держава та армія*. 2014. № 784. С. 25–34.

25. Хвойка В. В. Поля погребений в Среднем Приднепровье. Санкт-Петербург : Тип. И. Н. Скороходова, 1901. 43 с.

26. Хвойка В. В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена. Киев : Тип. Е. А. Синькевич, 1913. 103 с.

27. Черненко О. Є. Археологічне зібрання Музею українських старожитностей ім. В. В. Тарновського. *Скарбниця української культури*. Чернігів, 2002. Вип. 3. С. 80–86.

28. Шубравська М. М. Д. І. Яворницький: життя, фольклористично-етнографічна діяльність. Київ : Наукова думка, 1972. 254 с.

29. Эварницкий Д. И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа : в 2 ч. Санкт-Петербург : Издание Л. Ф. Пантелеева, 1888.

30. Эварницкий Д. И. Малороссийские народные песни, собранные в 1878–1905 гг. Екатеринослав : Тип. Губ. земства, 1906. 772 с.

31. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : у 3 т. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1990. 596 с.

32. Blanc L. Histoire de dix ans: 1830–1840. Vol. 1. Paris : Pagnerre, 1841. 510 p.

33. Delbrück H. Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. Bd. 1 : Das Altertum. Berlin : Georg Stilke, 1900. 495 s.

34. Proudhon P. J. La Guerre et la Paix: recherches sur le principe et la constitution du droit des gens. Vol. 1. Paris : Dentu, 1861. 344 p.

References

1. Antonovych, V. B. (1991). Pro kozatski chasy na Ukraini [About Cossack times in Ukraine]. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

2. Bohdashyna, O. M. (2018). Rol V. B. Antonovycha u formuvanni ta poshyrenni ukrainskoi natsionalnoi idei u Rosiiskii imperii [The role of V. B. Antonovych in the formation and dissemination of the Ukrainian national idea in the Russian Empire]. *Drynovskyi zbirnyk – Drynovsky sbirnyk, (11),* 213–220. DOI: https://doi.org/10.7546/DS.2018.11.25 [in Ukrainian].

3. Videiko, M. Yu. (2023). Shliakhamy istorii. Podorozhi do trypilskoho svitu [By the paths of history. Travels to the Trypillian world]. Lviv: Vydavnytstvo «BONA» [in Ukrainian].

4. Harasym, Ya. (2023). Mykhailo Hrushevskyi yak istoryk ukrainskoho folkloru [Mykhailo Hrushevskyi as a historian of Ukrainian folklore]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Literaturoznavstvo. Movoznavstvo. Folklorystyka – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Literary Studies. Linguistics. Folklore Studies, 2*(34), 33–36. DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2659.2023.34.06 [in Ukrainian].

5. Hrushevskyi, M. S. (1991). Istoriia Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Rus] (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

6. Hrushevskyi, M. S. (1995). Istoriia Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Rus] (Vol. 7). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

7. Didukh, L. (2008). Mykola Biliashivskyi i rozvytok mistsevykh muzeiv v Ukraini [Mykola Biliashivskyi and the development of local museums in Ukraine]. *Kraieznavstvo – Local history, (1–4),* 120–127 [in Ukrainian].

8. Epistoliarna spadshchyna akademika D. I. Yavornytskoho. Vyp. 1: Lysty vchenykh do D. I. Yavornytskoho [Epistolary heritage of Academician D. I. Yavornytskyi. Vol. 1: Letters of scientists to D. I. Yavornytskyi]. (1997). Dnipropetrovsk: Hamaliia [in Ukrainian].

9. Tarnovsky, V. V. (1898). Katalog ukrainskikh drevnostey kollektsii V. V. Tarnovskogo [Catalog of Ukrainian antiquities of the V. V. Tarnovsky collection]. Kiev: Tip. Milevskogo [in Russian].

10. Kondrach, Ya. S. (2007). Viiskovo-istorychni doslidzhennia Ivana Krypiakevycha (1886–1967 rr.) [Military-historical research of Ivan Krypiakevych (1886–1967)]. *Extended abstract of Candidate's thesis.* Lviv [in Ukrainian].

11. Kolesnikova, N. (2014). Mykola Biliashivskyi: shtrykhy do portreta [Mykola Biliashivskyi: touches to the portrait]. *Muzeinyi prostir – Museum space, (1),* 44–47 [in Ukrainian].

12. Krypiakevych, I. P. (1984). Halytsko-Volynske kniazivstvo [Galician-Volhynian Principality]. (Ya. D. Isaievych, Ed.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

13. Krypiakevych, I., Hnatevych, B., Stefaniv, Z. et al. (1992). Istoriia ukrainskoho viiska [History of the Ukrainian army]. (B. Z. Yakymovych, Comp.). Lviv: Svit [in Ukrainian].

14. Lytvyn, M., & Lytvyn, T. (2022). Ivan Krypiakevych u nautsi, polititysi, povsykdenni [Ivan Krypiakevych in science, politics, daily life]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood, (36),* 160–179. DOI: https://doi.org/10.33402/ukr.2022-36-160-179 [in Ukrainian].

15. Lytvyn, T. (2009). Uchast Ivana Krypiakevycha v roboti komisii Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi [Participation of Ivan Krypiakevych in the commissions of the Shevchenko Scientific Society in Lviv]. *Zapysky Lvivskoi natsionalnoi naukovoi biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka – Notes of the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv, (1),* 123–138 [in Ukrainian].

16. Pyrih, R. Ya., & Telvak, V. V. (2021). Mykhailo Hrushevskyi: zhyttiepys na tli doby [Mykhailo Hrushevskyi: biography against the background of the era]. Kherson: OLDI-PLIUS [in Ukrainian].

17. Revoldovych, V. (2024). Volodymyr Antonovych: shliakh do lona zasnovnykiv ukrainskoi istorychnoi shkoly [Volodymyr Antonovych: the path to the bosom of the founders of the Ukrainian historical school]. *SWorldJournal, (28),* 56–64. DOI: https://doi.org/10.30888/2663-5712.2024-28-00-056 [in Ukrainian].

18. Svitlenko, S. I. (2017). Dmytro Yavornytskyi: vchenyi ta pedahoh v ukrainskomu intelektualnomu spivtovarystvi [Dmytro Yavornytskyi: scientist and teacher in the Ukrainian intellectual community]. Dnipropetrovsk: Lira [in Ukrainian].

19. Svitlenko, S. (2023). Dmytro Yavornytskyi i diachi Naukovoho tovarystva im. Shevchenka [Dmytro Yavornytskyi and figures of the Shevchenko Scientific Society]. *Visnyk NTSh – Bulletin of the Shevchenko Scientific Society, (68),* 18–32 [in Ukrainian].

20. Sumtsov, M. F. (2008). Doslidzhennia z etnohrafii ta istorii kultury Slobidskoi Ukrainy [Research on ethnography and history of culture of Sloboda Ukraine]. Kharkiv: ATOS [in Ukrainian].

21. Sumtsov, N. F. (1905). Iz ukrainskoy stariny [From Ukrainian antiquity]. Kharkov: Tip. «Pech. delo» [in Russian].

22. Tkachuk, P. P. (2007). Evoliutsiia pohliadiv M. Hrushevskoho shchodo protsesu viiskovoho budivnytstva UNR [Evolution of M. Hrushevskyi's views on the process of military construction of the UNR]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: Derzhava ta armiia – Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Series: State and Army, (584),* 138–144 [in Ukrainian].

23. Tolochko, P. P. (1996). Arkheolohiia v pratsiakh Mykhaila Hrushevskoho [Archaeology in the works of Mykhailo Hrushevskyi]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, (5),* 14–22 [in Ukrainian].

24. Toichkin, D. V. (2014). Formuvannia naukovykh uiavlen pro kozatsku klynkovu zbroiu: vid dr. pol. XIX st. do suchasnosti [Formation of scientific ideas about Cossack bladed weapons: from the second half of the 19th century to the present]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriia: Derzhava ta armiia – Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Series: State and Army, (784),* 25–34 [in Ukrainian].

25. Khvoyka, V. V. (1901). Polya pogrebeniy v Srednem Pridneprovye [Burial fields in the Middle Dnieper region]. Sankt-Peterburg: Tip. I. N. Skorokhodova [in Russian].

26. Khvoyka, V. V. (1913). Drevniye obitateli Srednego Pridneprovya i ikh kultura v doistoricheskiye vremena [Ancient inhabitants of the Middle Dnieper region and their culture in prehistoric times]. Kiev: Tip. Ye. A. Sinkevich [in Russian].

27. Chernenko, O. Ye. (2002). Arkheolohichne zibrannia Muzeiu ukrainskykh starozhytnostei im. V. V. Tarnovskoho [Archaeological collection of the V. V. Tarnovsky Museum of Ukrainian Antiquities]. *Skarbnytsia ukrainskoi kultury – Treasury of Ukrainian culture.* (Vol. 3, pp. 80–86). Chernihiv [in Ukrainian].

28. Shubravska, M. M. (1972). D. I. Yavornytskyi: zhyttia, folklorystychno-etnohrafichna diialnist [D. I. Yavornytskyi: life, folkloric and ethnographic activity]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

29. Evarnitskiy, D. I. (1888). Zaporozhye v ostatkakh stariny i predaniyakh naroda: v 2 ch. [Zaporizhzhia in the remains of antiquity and traditions of the people: in 2 p.]. Sankt-Peterburg: Izdaniye L. F. Panteleyeva [in Russian].

30. Evarnitskiy, D. I. (1906). Malorossiyskiye narodnyye pesni, sobrannyye v 1878–1905 gg. [Little Russian folk songs collected in 1878–1905]. Ekaterinoslav: Tip. Gub. zemstva [in Russian].

31. Yavornytskyi, D. I. (1990). Istoriia zaporozkykh kozakiv [History of the Zaporozhian Cossacks]. (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

32. Blanc, L. (1841). Histoire de dix ans: 1830–1840. (Vol. 1). Paris: Pagnerre [in English].

33. Delbrück, H. (1900). Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. Bd. 1: Das Altertum. Berlin: Georg Stilke [in English].

34. Proudhon, P. J. (1861). La Guerre et la Paix: recherches sur le principe et la constitution du droit des gens. (Vol. 1). Paris: Dentu [in English].

Рижева Н. О. Мілітарна складова української історії в інтелектуальній спадщині фундаторів національної історіографії

Стаття присвячена аналізу мілітарної складової української історії в науковому дискурсі. Автор обґрунтовує тезу, що на межі XXI ст. мілітарний компонент стає детермінантою цивілізаційного поступу та потребує комплексного пояснення за сторичною парадигмою. Висвітлено еволюцію терміна «мілітаризм» у європейському дискурсі XIX ст. та специфіку українського вектору зброєзнавства, де акцент було зміщено на емпіричний пошук матеріальних джерел як інструменту державотворення.

Особливу увагу приділено формуванню дослідницької традиції фундаторами української історіографії, чиї праці стали знаковими дослідженнями та здобули загальне визнання. Проаналізовано внесок Д. Яворницького, який через верифікацію археологічних артефактів та їх музейну систематизацію перевів вивчення козацького війська у площину наукової «реконструкції». Роль М. Грушевського висвітлено крізь призму інтеграції матеріальних пам'яток та літописної термінології в контекст «великої історії». Це дозволило науковцю розглянути еволюцію озброєння як своєрідний маркер технічного рівня та джерело вивчення менталітету «вільної людини». Новацією І. Крип'якевича стало застосування компаративного методу для аналізу зразків місцевого озброєння в порівнянні з європейськими, що дозволило вченому виокремити автентичну специфіку мілітарної традиції від доби Русі до Козаччини. У висновках доведено, що на початку XX ст. в Україні відбулося остаточне визначення площини мілітарної історії на перетині історії військової справи, технологій, матеріальної культури та археології. Наукові розробки Д. Яворницького, М. Грушевського та І. Крип'якевича сприяли подальшому формуванню окремих векторів мілітарної історії, вивівши її за межі аматорського колекціонування. Становлення вітчизняного зброєзнавства стало інтелектуальною основою для розуміння мілітарної спадщини як невід'ємної складової політичної суб'єктності та цивілізаційного виміру України.

Ключові слова: археологічна верифікація, військова справа, військово-історичне дослідження, військове спорядження, класифікація озброєння, міждисциплінарні дослідження, науковий дискурс, середньовіччя.

Ryzheva N. O. The military component of Ukrainian history in the intellectual heritage of the founders of national historiography

The article is devoted to the analysis of the military component of Ukrainian history within scientific discourse. The author substantiates the thesis that at the turn of the 21st century, the military component has become a determinant of civilizational progress, requiring a comprehensive explanation within the historical paradigm. The study highlights the evolution of the term «militarism» in 19th-century European discourse and the specificities of the Ukrainian vector of arms and armour studies (hoplology), where the emphasis shifted toward the empirical search for material sources as a tool for state-building.

Special attention is paid to the formation of a research tradition by the founders of Ukrainian historiography, whose works became landmark studies and gained general recognition. The contribution of D. Yavornytskyi is analyzed, specifically how he moved the study of the Cossack army into the realm of scientific «reconstruction» through the verification of archaeological artifacts and their museum systematization. The role of M. Hrushevskyi is examined through the lens of

integrating material monuments and chronicle terminology into the context of «Great History». This allowed the scholar to view the evolution of weaponry as a marker of technical proficiency and a source for studying the «free man's» mentality. I. Krypiakevych's innovation lay in applying a comparative method to analyze local weaponry in comparison with European examples, enabling the scholar to identify the authentic specifics of the military tradition from the Rus' era to the Cossack period.

The conclusions prove that by the early 20th century in Ukraine, the field of military history had been definitively established at the intersection of military affairs, technology, material culture, and archaeology. The scientific developments of D. Yavornytskyi, M. Hrushevskyi, and I. Krypiakevych facilitated the subsequent formation of distinct vectors in military history, elevating it beyond amateur collecting. The establishment of domestic arms studies became the intellectual foundation for understanding military heritage as an integral part of Ukraine's political agency and civilizational dimension.

Key words: archaeological verification, military affairs, military-historical research, military equipment, classification of weaponry, interdisciplinary research, scientific discourse, Middle Ages.

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 07.04.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 21.04.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 20.05.2026